

A. GRIŠKA
(Vilnius)

KONSERVATYVIOS JĖGOS PRIEŠ PAŽANGIĄ FILOSOFINĘ MINTĮ VILNIAUS UNIVERSITETE (XVIII a. PABAIGA — XIX a. PRADŽIA)

Nagrinėjamu laikotarpiu Lietuvos aukštoji mokykla, stiprėjant joje gamtos mokslams, plačiai skleidė pažangias filosofines idėjas. Daugelis gamtininkų savo knygoose, straipsniuose, paskaitose kėlė pasaulio materialumo, materijos amžinumo ir jos įvairumo idėją. Pažangūs universiteto gamtininkai rašė erdvės, laiko, judėjimo bei kitais materialistinės filosofijos klausimais. Gamtos mokslai labiau traukė, viliojo jaunimą, negu vadinamieji moraliniai mokslai, kuriems priklausė ir religija. Didesnė universiteto studentų dalis studijavo gamtos mokslus. Netgi tuo metu dirbusieji Vilniaus universitete bei vidurinėse mokyklose dvasininkai pripažindavo, kad studentai bei mokiniai geriau lanko ir atidžiau klauso gamtos mokslų paskaitų, negu tikybos. Jie apgailestavo, kad didėja jaunimo tarpe abuojumai religijai ir net netikėjimas jos dogmomis. Todėl kai kurie dvasininkai ir religijos gynėjai pasauliečiai universitete ir už jo ribų ėmė ginti religiją ir kovoti prieš pažangias gamtos mokslų bei materialistinės filosofijos idėjas. Toje kovoje jie remdavosi religine, tomistine arba objektyviojo idealizmo filosofija bei misticizmo, mesijanizmo idėjomis. Konservatyvūs universiteto dvasininkai, matydami religijos silpnėjimą bei bedievyستės plitimą ir negalėdami užkirsti šiam procesui kelio, vis dažniau ėmė kalbėti ir rašyti, kad tikras mokslas suderinamas su religija, jog mokslo tiesos neprieštarauja religijai.

Filosofijos ir moralinės teologijos profesorius kunigas *Angelas Daugirdas* (Anioł Dowgird) savo darbuose nusiskundžia, kad „netikėjimas (jis sakė „niedowiarstwo“.— A. G.) ... beveik visuotinė mūsų amžiaus yda“¹, jog „netikėjimas labai žalingai paplitęs mūsų amžiuje“². Konstatavęs bedievyستės plitimo faktą, A. Daugirdas klausia, kur jo šaltiniai ir priežastys? „Netikėjimą,— atsako A. Daugirdas,— gimdo visiškas dieviškų kūrinių nežinojimas ir sveiko, teisingo mąstymo stoka <...>“³. „Ne todėl krikščionis tapo netikinčiu, kad labai ieškojo tiesos, o todėl, kad labiau pamilo tamsą, negu šviesą“⁴, kad žmogus tėra „vos koją pa-

¹ A. *Daugirdas*, *Kazanie o niedowiarstwie...*, Wilno, 1826, s. 8.

² Ten pat, p. 6.

³ Ten pat, p. 7.

⁴ Ten pat, p. 10.

statęs mokslo prieangyje"⁵ ir nežino tikros dieviškojo pasaulio esmės, jo kūnų sąrangos. Nutolimo nuo religijos priežastimi Daugirdas laikė dar ir tai, kad žmonės skaito blogas knygas, kalbasi su tų knygų autoriais, užuot kalbėję su kunigais, kurie padėtų žmogui teisingai pažinti pasaulį. Jis sako: „Neskaitykite tokių knygų, kurias smerkia bažnyčia! Būkite tikri, kad ji elgiasi su mumis kaip jautri ir mylinti motina su savo vaikais, saugodama juos, kad vietoj sveiko maisto jie nesuvalgytų nuodų...“⁶ A. Daugirdas moko tikintį atidžiai skaityti religinio turinio knygas. Jos tartum neutralizuoja, daro nepavojingas „blogąsias knygas“. Pirmosios, A. Daugirdo teigimu, teikiančios žmogui nepajudinamas apreiškąsias tiesas, tobulinančias ir keliančias žmogų prie dievo. O tai esąs pagrindinis žmogiškojo žinojimo tikslas. To nesiekdamas, žmogus menkintų save, savo protą, darytųsi panašus į gyvulį, „taptų pats gyvuliu“⁷. Gyvuliui juk neskirta aukščiausiąją pažinti, siekti aukščiausiojo, jam lemta tik žeme visą laiką vaikščioti.

Gindamas tomistinės filosofijos pagrindinį principą — sutaikyti mokslą ir religiją, žinojimą ir tikėjimą,— A. Daugirdas plačiai aiškina, jog gamtamokslinės žinios neatitolina nuo religijos, nuo tikėjimo dieviškąja pasaulio kilme, o artina prie tokio tikėjimo, sutvirtina tikėjimą dvasine, antgamantine daiktų prigimtimi. „Tam žmogus ir turi protą, paties dievo duotą,— sako Daugirdas,— kad per kūrinių pažinimą pažintume patį kūrėją...“⁸

A. Daugirdas kritikavo agnostikus (ypač Kantą) dėl daiktų esmės nepažinumo idėjos skelbimo. Taip pat universiteto filosofas buvo priešingas subjektyviajam idealizmui (Daugirdas jį vadino „egoizmu“.— A. G.), nes pastarasis sieja daiktų buvimą su subjekto pojūčiais ir neigia objektyvų daiktų egzistavimą. Daugirdo mokymu, gamtos kūnai, visas pasaulis egzistuoja nepriklausomai nuo žmogaus, nes pasaulis yra dievo kūrinys, jame vyksta reiškiniai yra dievo surėdyti. Viskas priklauso tik nuo visagalio dievo; tuo žmogus gali įsitikinti ir įsitikina mokslo dėka. Todėl Daugirdas, skirtingai nuo kai kurių to laiko universiteto teologų (sakysime, pastoralinės teologijos profesoriaus J. Skidelio nuomonės, kad žmogui mokslas nereikalingas), skelbė, kad gamtos mokslas būtinas, nes jis įtvirtina tikėjimą.

Dar atkakliau, negu Daugirdas, prieš pažangiąsias, gamtamokslines idėjas pasisakė ilgalaikis universiteto profesorius *Pilypas Golianskis* (Filip Golanski). Jis nuo 1794 m. iki 1803 m. dėstė universitete literatūrą ir retoriką, o nuo 1803 iki 1813 m.— šventąjį raštą.

Eksjėzuitas Golianskis nerimo, kad jaunimas, įsigydamas mokslo žinių, tolo nuo bažnyčios. Savo dideliame kūrinyje „Filosofas ir antifilosofas“ jis kreipėsi į jaunimą taip: „Įsigyjate mokslą ir auklėjimą, kad geriau sugebėtute gėrį nuo blogio atskirti, o ne tam, kad prie blogio

⁵ Ten pat, p. 18.

⁶ Ten pat.

⁷ A. *Dowgird*, O loice, metafizyce i filozofii moralnej, Wilno, 1821, s. 247.

⁸ Ten pat, p. 247.

pridėtute dar didesnę blogį"⁹. Blogį (t. y. materialistines ateistines idėjas.— A. G.), anot Goliaskio, gimdo ne mokslas. Mokslas ir religija objektyviai negriauna vienas kito. Kalti čia, rašo Goliaskis, subjektyvūs momentai ir patys mokslininkai. Jie darosi per daug išdidūs, nustoja kuklumo. „Ten, kur reikalinga atsisakyti naujo atradimo garbės ir tikėti, kaip tai mūsų tėvai ir protėviai darė, mes būtinai stengiamės parodyti, kad visur juos pralenkiame...“¹⁰ „...Lyg išdykę anūkai,— tęsė Goliaskis,— pratę pasijuokti iš kadaise madingų savo senelių rūbų, dabartiniai besaikiai filosofai per daug mėgaujasi satyra: pajuokia seną, nesuvokdami, kad patys klysta... , kad kaip nemadingą senelės aprangą, taip ir anų laikų sveikesnį mąstymo būdą linkę užmiršti...“¹¹ Kodėl anų laikų mąstymą universiteto teologas vadino sveikesniu, nesuku suprasti. „Anie laikai“— viduramžių, scholastinės filosofijos viešpatavimo laikai, kai mokslas buvo teologijos tarnaitė. Tais laikais „buvo gera“ mokslui bažnyčios prieglobstyje. Taip ir toliau turėtų būti, manė Goliaskis. Juo labiau, kad objektyvių kliūčių tam nėra. Tai, kad „naujesniais laikais išdidžiai pakėlė galvą materializmas ir išdrįso paties Dievo buvimą paneigti“¹², yra „praeitų laikų negerovės“¹³ pasėkos, o ne gamtos mokslų vystymosi rezultatas. Tiesa, teologijos profesorius prasitaria, kad „kartais fizikos ir chemijos mokslų duomenimis galima paneigti visagali kūrėją“¹⁴. Bet tai, Goliaskio tvirtinimu, nėra stiprioji mokslo pusė, o priešingai, tuo pasireiškia mokslo silpnumas. „Galime paklausti,— rašė jis,— kodėl gi, progresuojant (!) fizikos mokslams, taip susilpnėjo moraliniai mokslai arba kodėl jie nesivysto taip, kaip fizikos mokslas?“¹⁵ Goliaskis kaltina gamtos mokslus (fiziką) įvairiom blogybėm, nuteikia prieš juos skaitytąją. Jis sako: „Taigi, sugriovus Bažnyčios autoritetą, neliks pagrindinių atramų, o tik nepastovus protas. O tokiam protui tuoj pasirodys, kad nereikalingas koks nors tikėjimo dalykas, nereikalingas sakramentas arba net jokia religija nereikalinga. Gali net pasirodyti, kad visa tai melaginga. Gali vėl pagalvoti, jog siela miršta kartu su kūnu, kad žmogus neturi jokio nemirtingo prado ir po mirties jam nieko nelieka... Ir kas gi toliau? O toliau išvada, kad nei Dievo, nei gėrio, nei blogio nėra. Paneigęs visus moralinius, ypač religinius, mokslus, sieks jis (t. y. nepastovus protas.— A. G.) fizikos mokslų“¹⁶. P. Goliaskis, be abejo, supranta, kad fizikos mokslas nesutaikomas su religija (nors anksčiau jis „įrodinėjo“ priešingai), t. y. kad gamtos mokslas gali augti, vystytis ne bažnyčios prieglobstyje, o nusikratęs jos globos. Akivaizdus faktas kaip tiktai ir buvo Vilniaus universitetas, kuriame gamtos

⁹ F. Golański, *Filozof i antyfilozof...*, Wilno, 1811, s. 102.

¹⁰ Ten pat, p. 29.

¹¹ Ten pat, p. 155.

¹² Ten pat, p. 165.

¹³ Ten pat.

¹⁴ Ten pat, p. 172.

¹⁵ Ten pat, p. 171.

¹⁶ Ten pat.

mokslas sparčiai augo, jam nusikračius jėzuitų „globos“. Šito negalėjo nematyti eksjėzuitas Golianskis. Ne tik šiuo veikalu, bet ir visa savo kūryba jis stengėsi sutrukdyti šiam neišvengiamam gamtos mokslų ir materialistinės minties sąryšio procesui, matydamas, kad gamtos mokslai neišvengiamai stiprina materialistinę filosofiją ir griaua bet kokią idealizmą, tame tarpe ir religiją.

Uždarius universitetą, į filosofinę polemiką su pažangios filosofinės orientacijos žmonėmis ir jų reiškiamomis idėjomis įsijungė Naugarduko advokatas *Florijonas Bochvicas* (Florian Bochwic). Jis irgi laikėsi tomizmo filosofijos, kurios idėjas ir principus išdėstė ne viename savo darbe, ypač veikalė „Mano minčių ir jausmų pagrindai“, išėjusiame Vilniuje 1842 metais¹⁷. F. Bochvico polemika su mokslinėmis, materialistinės filosofijos idėjomis daug kuo panaši į A. Daugirdo ir P. Golianskio polemiką. Ir Bochvico manymu, tikėjimas, apreiškotos tiesos aukštesnės už žinojimą, mokslo tiesas. Pastarosios nėra žmogui taip reikšmingos, kaip pirmosios, kurios daro žmogų laimingą ir tobulą. F. Bochvicus sukūrė savotišką gamtos mokslų ir filosofijos kilmės „teoriją“. Apie tai nėra kalbėję kiti religinės filosofijos propaguotojai Lietuvoje. Šia savo „teorija“ Bochvicus neigė gamtos mokslų atsiradimą iš praktinių žmogaus poreikių, iš jutimiškai prieinamų daiktų ir reiškinių atspindėjimo. Bochvicus taip pat neigė filosofijos ryšį su gamtos mokslais, pastarųjų poveikį filosofijai atsirasti (suprask: materialistinei filosofijai.— A. G.).

Argumentu, neigiančiu eksperimentinį, praktinį mokslo pagrindą, Bochvicus laikė tai, kad esą daug kas jutimiškai žmogui neprieinama. „Esame žemės gyventojai, ja vaikščiojame. . . , cheminiu būdu skaidome į dalis kūnus, suteikiame materijai įvairias savybes ir formas, bet nežinome, kas tai yra materija, nežinome, kas yra žemės gelmėse, nežinome, ar vulkanų išmetama ugnis kada nors sudegins kūnus ir pavers juos Eteriu. . . , nežinome, kas yra Saulė, kodėl ji karšta. O gal ji visai nekaršta. . . Nežinom, ar Saulėje yra gyvybė, ar ne. . . Nežinome, kaip visata surėdyta, jutimais nepagauname, nesuvokiame oro, lakių skysčių, įvairių jėgų. . . Tad ar logiška,—baigia Bochvicus,—neigti dvasiškų būtybių—angelų,—tobulesnių už žmones, buvimą, nors jų ir nematome. . .“¹⁸ „Žmogus, žvelgdamas pasaulio pastato ir organizmų mechanizmą, Dievo valia sutvarkytą, išvystė savo mąstyme idėją ir iškėlė žinias iki tiksliojo mechanikos mokslo lygio. . .“¹⁹ „Žmogus, žvelgdamas Dieviškąją laboratoriją, kur visas materialus pasaulis—ištisa cheminių reakcijų sampyna, pažadino savo mąstyme idėją ir iškėlė žinias iki chemijos mokslo lygio, plataus, galingo mokslo“²⁰. Panašiai Bochvico „teorija“ aiškina ir kitų mokslų atsiradimą. Jų pradmenys, rašė Bochvicus, yra dievo duoti ir „įkūnyti“ materialiame pasaulyje. Žmogui belieka

¹⁷ F. Bochwic, *Zasady myśli i uczuć moich*, Wilno, 1842.

¹⁸ Ten pat, p. 9.

¹⁹ Ten pat, p. 16.

²⁰ Ten pat,

tik „pažadinti savo mąstyme“ mokslo pradmenų idėją (ji, Bochvico manymu, jau pirminiam žmogui duota ir pereina iš kartos į kartą), ją išvystyti ir padaryti mokslinė. „Žmonių mokslai,— kalbėjo filosofas,— negalėjo būti pradžioje tokie, kaip šiandien; bet jie (t. y. mokslai.— A. G.) buvo iškiepyti pirmųjų žmonių mąstyme, jausmuose, idėjose, sąvokose. . .“²¹ Ir filosofija yra kilusi, Bochvico nuomone, iš pirminio žinojimo, iš pradinių žinių („wiedza pierwotna“) bei „visuotinės liaudies sąžinės“, arba „instinktyvios tikėjimo nuojautos“. Šitokią filosofiją Bochvicas vadino „tikrąja filosofija, laisva nuo prieštaravimų, nuo prieštaringų sistemų“²², nes ji remiasi pastoviu, tvirtu, vieningu pagrindu, kuriuo, kaip matėme, jis laikė dievo apreikštas žmogui pirmines žinias. O filosofijos paskirtis bei ateitis esanti išpranašauta jos kūrėjo: „ateis laikas, kai filosofija taps tikėjimo teologija“²³.

Eksjėzuitas Vincentas Karčevskis (Wincenty Karczewski) 1791 m. Varšuvoje išleido knygą „Tikroji gamtos sistema“, kuri buvo žinoma ir Lietuvoje. Šis V. Karčevskio stambus darbas buvo nukreiptas prieš Polio Holbacho veikalą „Gamtos sistema“ („System de la'Natur, 1770). Žinoma, savarankiškai, dėsningai besitvarkančios gamtos, gamtos be visagalio dievo kišimosi, V. Karčevskis nepripažino, ir aiškino, jog tokios gamtos nėra ir negali būti. Gamtos mokslai ir materialistinė filosofija neduodą žmogui naujų žinių apie pasaulį, jo kūnus ir reiškinius. Jie vis labiau ir daugiau žmogų apgaudinėja. „Žmonija,— rašė V. Karčevskis,— žengia ne nuo klaidų prie tiesos, o priešingai, nuo tiesos įpuolė į klaidą“²⁴. V. Karčevskio samprotavimų logika tokia: beraštis, bet giliai tikintis žmogus geriau pažįsta aplinkinius reiškinius ir kūnus, pats save, daugiau turi žinių apie gamtą, negu apsišvietęs, išsimokslinęs fizikas, chemikas, biologas, astronomas, nutraukęs ryšius su religija. Mokslo tiesos — paklydimas, religiniai prasimanymai — „vienintelės tiesos“. Taip žiūrėjo į mokslinį pažinimą religijos apologetas XVIII a. pabaigoje, o ne scholastikos klestėjimo laikais.

Vilniuje 1818 m. buvo išleista knyga „Apie tvirtos dvasios žmones arba šiuolaikinius filosofus ir jų mokymą“. Tai vertimas iš prancūzų kalbos į lenkų. Vertimo autorius kunigas. Knygoje puolami materialistai filosofai ir gamtos mokslų šalininkai, nes jie „dėdamiesi gamtos aiškintojais, žmonių širdyse skiepija žalingus mokslus. . .“²⁵ Tai esą tariamieji mokslo žmonės, tai tariamos „tvirtos dvasios“ asmenybės. Tikrai stiprios dvasios žmonės yra tie, kurie „moka nežinoti tai, ko jie nepri- valo žinoti, kurie, būdami pastatyti ant bedugnės krašto, nedrįsta pasinerti į ją, nes bijo jos gelmėse paskęsti“²⁶. Knygoje „Apie tvirtos dva-

²¹ Ten pat, p. 148.

²² Ten pat, p. 12.

²³ Ten pat, p. 148.

²⁴ W. Karczewski, *Prawdziwe systemata natury*, Warszawa, 1971, s. 19.

²⁵ „O duchach mocnych czyli filozofach terazniejszego wieku i ich nauce“, Wilno, 1818, s. 26.

²⁶ Ten pat, p. 33.

sios žmones..." net su ironija kalbama apie pirmuosius žingsnius tik žengusį evoliucionizmo mokslą. „Mūsų pirmieji proseneliai — tai žuvis... Laukinis žmogus, kaip ir kiti žvėrys, iš pradžių tūkstančius metų klaidžiojo girioje nuogas, beteisis ir vienišas, kol pagaliau tapo civilizuotu..."²⁷ „O kurgi dievas?“ — sušunka čia pat mokslo priešininkas.

Filosofinio traktato „Filosofijos pagrindai“ autorius (nežinomas) propagavo vadinamojo „transcendentinio sintetizmo“ filosofiją, kaip pranašesnę ir už materializmą, ir už idealizmą. Jos „pranšumas“ yra tas, kad „sintetizmo“ filosofijos skelbėjui pavyksią susintetinti, sulydyti materiją ir dvasią ir parodyti, kad nė viena jų nesanti pirminė, o jos egzistuoja kartu „kaip pirminės“²⁸. Materija mąsto, stebi save, tik turėdama mąstantį pradą, t. y. dvasią, o pastaroji be atramos irgi negalėtų savęs stebėti. Tik būdamas kartu, jos save jaučia, stebi. Dvasia, dvasinis pradas nėra „pranašesnis“ už materiją. Jis ją globoja ir ruošia būti laiminga amžinai, kas vyksta su žmogum.

„Transcendentinio sintetizmo“ filosofija — dar vienas konservatyvių jėgų mėginimas iš filosofinių pozicijų ginti religiją nuo besivystančio mokslo.

Idealistinės Šelingo filosofijos pasekėjas ir skelbėjas Jozefas Gulučovskis (Józef Gołuchowski), dirbęs Vilniaus universitete vienerius metus (1823—1824), savo filosofiją vadino spiritualizmu. „Materiją privalo valdyti dvasia <...> mūsų paskirtis — ne sunaikinti materiją, o pajungti ją dvasios viešpatavimui <...>“. „Materija — tai lyg kažkokia išdrikusi aplink dvasią rūko juosta, kuri, nors ir yra dvasios paneigimas, bet dvasios veiklai būtina <...>“²⁹. Trumpai dirbęs universitete, J. Gulučovskis savo filosofiją nepadarė žymesnio poveikio.

Kartais vienas ar kitas pažangus universiteto gamtininkas būdavo puolamas spaudoje. Pavyzdžiui, laikraštyje „Dziennik Wileński“ („Vilniaus dienraštis“) 1806 m. gruodžio mėnesio numeryje buvo išspausdintas nežinomo autoriaus straipsnis prieš Joną Sniadeckį. „Gerbiamas Sniadecki, — kreipėsi straipsnio autorius, — drįstu tave paklausti, iš kur žinote, kas mūsų danguje yra? Kiek dienų mėnulis su žeme sukasi aplink saulę, kodėl gamtoje viskas tarpusavyje susiję?“³⁰. Toliau straipsnyje rašoma, ar ne per daug Sniadeckis kelia akis į dangų, užuot domėjėsis žeme, kurioje dar pakankamai yra darbo.

Konservatyvios jėgos Vilniaus universitete ir už jo ribų XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje stengėsi įvairiai kliudyti gamtamokslinėms, materialistinėms idėjoms mūsų visuomenėje plisti.

²⁷ Ten pat, p. 32.

²⁸ „Zasady filozofii“, VVU Mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius, šrf. KC. 425.

²⁹ Cituojama iš: St. Harassek, Józef Gołuchowski. Kraków, 1924, t. II, p. 295.

³⁰ „Dziennik Wileński“, 1806, Nr. XII.